

УДК 327.7
ББК 66.4

Микола Генік

ПОДОЛАННЯ СТЕРЕОТИПІВ СТОСОВНО МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ ВІДНОСИН ПЕРІОДУ ПЕРШОЇ РЕЧІПОСПОЛИТОЇ В ПРОЦЕСІ ПОЛЬСЬКО- УКРАЇНСЬКОГО ПРИМИРЕННЯ

Подолання міжнаціональних стереотипів займало важливе місце в процесі польсько-українського примирення. Складовими цієї проблеми виступали: оцінка міжнаціональних відносин після Люблінської унії, виділення причин польсько-української конфронтації, аналіз альтернативних варіантів розвитку та висновки з історії для формування майбутніх польсько-українських відносин.

Ключові слова: польсько-українські відносини, міжнаціональне примирення, Перша Річпосполита, стереотипи.

Польсько-українське примирення стало одним із найграндіозніших процесів періоду біполярності. Досягнення порозуміння двох найбільших народів Центрально-Східної Європи (ЦСЄ), яка була стратегічно найуразливішим регіоном для соціалістичного блоку, унеможливило інспірування міжнаціонального конфлікту, сприяло успіху спільної боротьби за незалежність, державність і демократію. Польсько-українське примирення передбачало розв'язання комплексу міжнаціональних проблем: розробку нової системи безпеки регіону ЦСЄ, подолання міжнаціональних стереотипів стосовно спільної історії, вирішення проблеми кордонів і національних меншин. У цьому контексті проблема оцінки польсько-українських відносин періоду Першої Річпосполитої займала одне з пріоритетних місць у процесі двосторонньої дискусії.

Незважаючи на перші спроби поставити проблему В.Бончковським [30] у міжвоєнний період, питання подолання міжнаціональних стереотипів у справі польсько-українського примирення стало розроблятися в постбіполярний період, оскільки попередня історіографія, навпаки, старалася формувати й зміцнювати стереотипи й упередження. Серед авторів основних публікацій слід згадати Т.Хинчевську-Геннель [31; 32; 33], Я.Качмарчика [35], Т.Гунчака [34], В.Мокрого [41], Я.Дашкевича [43] та ін.

Метою публікації є виявлення впливу подолання міжнаціональних стереотипів періоду пізнього середньовіччя для досягнення польсько-українського примирення.

Формування антипольських і антиукраїнських стереотипів сприяло зміцненню радянського панування в ЦСЄ. Відповідно в ПНР існували підтримувані владою міцні стереотипи українця як непокірного громадянина Шляхетської Річпосполитої, який під час козацьких бунтів старався протидіяти цілісності держави [16], “гайдамаки” і “ножовніка” [24].

Одну з причин такого стану Я.Ковалевський вбачав у відсутності знань про Україну в польському суспільстві. “Для пересічного поляка, вихованого на “Ogniem i mieczem”, Україна – це козаччина, це п'яний Хмельницький, який підняв бунт, (...) це спільні з татарами напади на Польщу, це різанина і повчальні, хоч жорстокі кари за ці різанини, які справедливо накладав посланий Провидінням Єремія Вишневецький” [3, s.3–4; 4]. Б.Цимбалістий указував, що політика Москви спрямована на підтримання й зміцнення стереотипів. “Радянські власті культивують давні імперіальні традиції. Їхні фільми, театральне мистецтво, мовлене й друковане слово є пересичені пропагандою, яка постійно нагадує українцям про кривду та знущання, яких зазнали під владою польських “панів”. Москва свідомо прагне до того, щоб час ран не загоїв, щоб давні нещастя не затерлися в пам'яті, щоб українці й поляки ніколи не могли порозумітися” [8; 9, s.1–3].

Подолання стереотипів стало необхідним етапом польсько-українського примирення [42]. Складовими цієї проблеми виступали: загальна оцінка характеру міжнаціональних відносин I Річпосполитої, виділення причин польсько-української конфронтації, аналіз альтернативних варіантів розвитку та необхідні висновки з історії для

формування майбутніх відносин. Спроби переоцінки минулого двосторонніх відносин робилися на біфуркаційних етапах історичного розвитку, коли перед політичними елітами поставало питання про вибір шляхів гарантування безпеки своїх народів й актуалізувалися принципи Люблінської і Гадяцької уній [29].

Особливо актуалізувалася проблема польсько-українських відносин періоду Першої Речіпосполитої в 1950-х рр. у зв'язку зі святкуванням 300-літнього ювілею Переяславської ради та Гадяцької унії. Протиставлялися промосковська й пропольська орієнтації українських козаків, зокрема, ще в промові К.Беньовського при укладенні Гадяцької угоди були сформульовані цивілізаційні відмінності союзу з Варшавою й Москвою, яка насаджувала деспотизм і розглядала союзи як тактичні кроки для поневолення обох народів. “Цар радий би вам язики пообтинати, щоб ви не говорили, очі повибирати, щоб ви не бачили, тримає вас, поки нас, поляків, кров'ю вашою не звоює, а потім вас за Біле Озеро перенесе, а Україну заселить московськими холопами” [7].

М.Антонович вважав, що, незважаючи на значно більшу кількість конфліктів українців з поляками, вони ближчі ментально і їм легше знайти порозуміння, ніж з росіянами. “Звичайно, козаки повставали, вели визвольні війни, ненавиділи “католика”, “ляха”, а все ж таки з поляками їм завжди було легше порозумітися ніж з “єдинокровним” і “єдиновірним” “братом” – москалем. Козаки могли виступати проти короля (католик), натомість не виступали звичайно проти царя (православний), а все ж таки в польській сфері вони почували себе завжди скоріше “дома” ніж у московській, а коли після смерті Хмельницького наказним гетьманам доводилося “міняти віхи” і переходити з табору в табір (...), то коли цей перехід був у польській табір, то це було пов'язане з загальною полегкістю, радістю – нарешті “дома”. Із цієї причини поляки, навіть ведучи війну проти українців, розуміли українські визвольні прагнення, на відміну від росіян [15, с.2, 4].

Важливе місце в дискусіях посідало визначення причин столітніх польсько-українських конфліктів. Основу польсько-українського конфлікту В.Бончковський бачив у цивілізаційних відмінностях. Вважаючи релігію душею цивілізації, він стверджував, що Україна прийняла християнство візантійського зразка, яке перебувало на стадії занепаду, тоді як до Польщі християнство прийшло у формі більш динамічного католицизму. Ці відмінності вплинули на двосторонні відносини протягом наступних століть. Оскільки Захід рухався до України за посередництвом Польщі, Україна старалася його відкинути. Якщо б Захід проникав в Україну у вигляді міжнародного католицизму, Україна стала б типово західною католицькою державою. Приклади цього він знаходив у Могілянській Академії та в цінностях індивідуалізму, які були знищені в період російського панування [22, с.4]. Основною причиною столітніх польсько-українських конфліктів Я.Савка вважав польський “Drang nach Osten” [12].

Л.Погоновський обвинувачував у поразках польської політики в українському питанні польську магнатерію, класовий інтерес якої визначав польську політику на сході [5]. Саме вони пхнули Б.Хмельницького на союз з Москвою, після чого почалося потужне зростання, жертвами якого стали Україна й Польща. Польсько-українське порозуміння, на думку В.Косаренка-Косаревица, вимагалось для повернення геополітичної рівноваги в регіоні [23, с.3].

Автор статті в “Українському Житті” стверджував, що Річпосполита після Люблінської унії мала б бути федеративною державою й забезпечувати умови співіснування народів, що перебували в її складі. Причиною польсько-українського антагонізму була агресивна політика варшавського уряду та польської католицької церкви, які вістря своєї політики спрямовували проти литовських, білоруських і українських національних інтересів. Унаслідок цього створювалися умови для розвитку тільки польської культури та полонізації провідних верств інших народів. Автор вважав помилкою возвеличення

польськими істориками Речіпосполитої як великодержави та відсутність засудження польського імперіалізму [13].

У червнево-липневому номері “Kultury” за 1954 р. І.Лисяк-Рудницький заперечив міф про возз’єднання України з Росією на Переяславській Раді. Автор розглядав Переяслав як епізод політики Хмельницького й тактичний хід, який не відрізнявся від подібних договорів з Польщею, Туреччиною чи Швецією. Крок у напрямку московського протекторату диктувався українським *raison d’etat* і не мав на меті входження України до складу Росії [1, р.107].

Я.Мухавец стверджував, що в зростанні могутності Москви винуваті поляки й українці. Польська політика призвела до переходу Б.Хмельницького під зверхність російського царя. Пізніше Гадяцька унія могла стати базою для примирення Польщі з козаками, однак вона не була реалізована. “(...) Коли б трималися Гадяцькі пакти, імперія Катерини і Романових не виникла б ніколи. (...) При федералізації Польщі з Україною ситуація сьогоднішніх днів і панування Росії у Європі і світі вірогідно не мали б місця” [10, s.2–3].

М.Добрянський у своєму виступі “Трикутник Польща–Україна–Росія” зазначав важливість аналізу історичного минулого для формування концепцій майбутніх двосторонніх відносин: “(...) без пізнання минулого не будемо в стані укласти наше майбутнє із взаємною користю і не зможемо протиставитися тому, щоб з нашої незгоди користав російський імперіалізм, – що дотепер було правилом”. Він наводив назву статті редактора “Biuletynu Polsko-Ukraińskiego” В.Бончковського “Nie jesteśmy ukrainofilami”, який від імені Польської Прометейської групи декларував необхідність для добра Польщі підтримки ідеї незалежної України. Перефразовуючи В.Бончковського, М.Добрянський заявляв: “Я не є полонофілом, але українська рація стану вимагає дружньої співпраці з польським народом. Політичний союз польського й українського народу є умовою визволення України і утримання незалежності перед загарбницьким російським імперіалізмом”.

Згідно з переконаннями М.Добрянського, у трикутнику Польща–Україна–Росія формувалася історія всієї Східної Європи, особливо українсько-польських відносин. Експансія середньовічної Польщі на Русь, яка супроводжувалася національно-релігійною дискримінацією, дозволила Москві взяти на себе роль захисника від утисків православної релігії й руського народу.

Помилка була допущена також у ставленні Польщі до козацтва, значення якого недооцінювалося. Платформою для польсько-української співпраці в період козащини могла стати Гадяцька унія. М.Добрянський погоджувався з висновками Станіслава Кота в книзі “Jerzy Niemirycz”: “Гадяцька концепція, коли б проіснувала, змінила б долі Східної Європи, затримуючи експансію Росії як в бік Чорного моря, так і Балтики. Не доходячи до Дніпра, ніколи Росія не дійшла б до Вісли. Концепція Гадяцької угоди, започаткована серед різанини і ненависті, була перемогою почуття польсько-українського братерства та зв’язку з західною культурою”. М.Добрянський уточнював, що існувало дві концепції Гадяцької угоди: авторства Ю.Немирича та змодернізована й обмежена у Варшаві. Зміни, внесені до угоди у Варшаві, зробили неможливою польсько-українську співпрацю. “На “модернізації” Гадяцької угоди виграла не Польща, а Москва”. Минуле польсько-українських відносин, на переконання М.Добрянського, підтверджувало висновок кс. Валеріана Калінки: “Поки Русь тримала з Польщею, поти Москва була безсильною проти Речіпосполитої” [14].

Роздуми про польсько-українські відносини лягли в основу збірок віршів Ю.Лободовського “Złota hramota” та “Pieśń o Ukrainie”, у яких автор піддав критичному аналізу минуле стосунків двох народів. У поетичних образах минулого він спробував шукати позитивні риси. Головною думкою твору було твердження про історичну помилку обох народів, які, не знайшовши спільної мови, утратили свою незалежність і

державність. Автор підкреслював взаємну пов'язаність доль двох народів: “Коли Польща падає, пригнітає Україну, а Україна їй ноги підтинає”. Відповідальність покладав на непослідовність політики польської магнатерії: “Однією рукою душили Запоріжжя, а іншою подавали свячені ножі”. Основною причиною поразки українського й польського народів вважав їхню ворожість: “Ми були гострими цвяхами до спільної труни”. Берестечко й Умань, підтявши свободу Польщі, не дали також свободи Україні. Результатом стало посилення Росії, і як глум над долями двох народів “по бруку варшавським мчать коні козацькі у намісника царського почоті”. У “Пісні про Україну” Ю.Лободовський висував концепцію Гадяцького трактату на противагу Переяславському. Він підкреслював моменти спільної боротьби проти Москви: перемоги польської армії під Клушином, української армії під Конотопом [21, с.47–49; 27; 38].

На думку російського публіциста Н.Осипова, історичною місією Польщі мало бути прилучення Червоної, Чорної, Білої, Малої й Великої Русі до європейської культури. “Але поляки зрадили своєму історичному призначенню. Реальне велике завдання вони підмінили мізерним фантастичним. Це було завдання ополячення й окатоличення безперечно повного, безперечно крайньо насильницького. Цим самим смисл своєї історії вони підмінили абсурдом; і цей кривавий абсурд розтягнувся на чотири з половиною століття” [2].

Причини занепаду І Речіпосполитої Ю.Мерошевський зводив до двох основних факторів: занепаду політичної думки та зміни геополітичної ситуації. Цією зміною було зростання могутності Росії, що ставило перед Польщею завдання формування визначної політичної думки, але її забракло. Ю.Мерошевський поспробував реконструювати дії Польщі, які мали б служити успішному відгукові на отриманий виклик. Насамперед помилковою була національна політика Польщі. Її ідеалом і пам'ятником був Лонгин Підбийп'ята, який, будучи вродженим литовцем, не знав жодного слова по-литовськи. Під національною політикою Польща розуміла не *partnership*, а денаціоналізацію. Натомість Перша Річпосполита повинна була підтримати великого гетьмана козаків, а Україні надати повну автономію. Аналогічно слід було підтримати татарського гетьмана [6, s.5–6; 39, s.47].

Стефан Менкарський у своїй статті “Гадяч – світло в руїні”, надрукованій у лондонським “*Ogze Biafum*”, причини невдачі концепції тріалістичної Речіпосполитої, яка була сформульована в Гадяцькому договорі 16 вересня 1658 р., вбачав у слабкості Польщі. Іншим чинником були перешкоди з боку Москви, яка підтримувала деструктивний рух лівобережної черні. Однак основною причиною С.Менкарський вважав тодішню національну й політичну незрілість українських мас, які не зрозуміли стратегічності в тих умовах збереження союзу з Польщею проти Москви [25, с.4].

Б.Михайлович дискутував із З.Сталем стосовно вищості польської культури та її впливу на Україну. Він нагадував, що на історичну арену Русь вийшла на сто років раніше за Польщу. Християнство вона прийняла в один період з Польщею, тому не потребувала поширення його із Заходу. Стосовно польської місії поширення християнства Б.Михайлович нагадував руйнування в 1938 р. урядом польської католицької держави кількох десятків православних церков на Холмщині. Український публіцист заявляв, що полякам необхідно нагадувати про їхні історичні помилки, “бо тоді можна бачити, якої шкоди вони наробили не лише Україні, але і Польщі, і на майбутнє не треба їх повторювати”. Він виділив три основні помилки Польщі в східній політиці. Перша полягала в загарбанні Казимиром Галицького князівства, коли східні українські землі перебували в татарському ярмі. Галич міг би відновити українську державу й стримати зростання небезпечної Московії. Друга помилка полягала в недотриманні договорів з Б.Хмельницьким, що штовхнуло останнього на союз з Москвою, однаково шкідливий для України й для Польщі. Третьою помилкою став напад Пилсудського й Галлера на Західну Україну, що дало можливість Москві завоювати Східну [11, с.2–3].

Є.Гедройць до таких помилок відносив упушення можливості створення Польсько-Литовської Речіпосполитої двох чи трьох народів [18, с.1–2, 8; 19, с.36–37].

На думку Я.Ковалевського, польська політика повинна була прагнути до створення після відходу татарів самостійної незалежної української держави в економічній і військовій федерації з Польщею для спільної оборони разом з білоруським і литовським народами проти загарбників зі Сходу й Заходу. Тоді історія й сучасна карта Європи виглядали б інакше. Зразком такого варіанта двосторонніх відносин Я.Ковалевський вважав Гадяцьку унію. Одночасно він поділяв висловлену С.Котом в історичній праці “Jerzy Niemirydz – w trzechsetlecie Ugody Hadziackiej” думку, що угода була й запізня, і зарання. Запізня, бо підписана після бунту Хмельницького, зарання – бо бунт ще не вигас і не вигасли ненависть і недовіра по обидва боки [3, с.3–4; 4].

Пригадавши основну ідею статті Ю.Лободовського “Między Muszalskim a panem Zagłobą”, Вітольд Кусс ще раз наводив епізод з “Pana Wołodyjowskiego” про примирення Мушальського й козака Дидюка, яке сталося в турецькій неволі та яке дало можливість обом визволитися. Приклад примирення поляка з українцем у турецькому полоні В.Кусс вважав глибокосимволічним, оскільки, незважаючи на відсутність турків і татарів як ворогів України й Польщі, залишилася загроза з боку Москви й Німеччини. Епізод з книги Г.Сенкевича В.Кусс розглядав як модель міжнаціонального примирення: “Якщо б це від мене залежало, зробив би з неї витяг, надрукував би польською й українською, роздав би кожному українцеві й кожному полякові, а шкільним дітям казав би вчити напам’ять. Якщо тепер, після прочитання його, надалі залишимося глухими й не усвідомимо, що нашою польсько-українською долею постійно є ті самі ланцюги, які скували Дидюка з Мушальським, не можна нам називатися патріотами” [26].

Ю.Мерошевський приходив до висновку, що повернення польської незалежності можливе тільки за умови повернення рівноваги у відносинах з Росією, яка була спільним ворогом українців, литовців і білорусів: “Якщо вскочимо в чоботи наших предків із XVII ст., можливо, повернемо Вільно й Львів, але не відбудуємо здорової пропорції між Польщею і Росією. (...) Говорячи образно, виграти з Росією можемо тільки на Україні” [17, с.1; 40, с.47].

Л.Мочульський заявляв, що поразка І Речіпосполитої почалася тоді, коли розпочалася польсько-українська суперечка [28, с.3–5; 44].

У процесі дискусії було озвучено також позитивні фактори перебування українських земель у складі Речіпосполитої. Тому, якщо поляки повинні зробити зусилля для зрозуміння реакції покривдженого й поневоленого народу й визнати часткову відповідальність за минуле, українці повинні об’єктивно оцінити користі перебування в складі Речіпосполитої. Завдяки цьому протягом XIV–XVIII ст. Україна перебувала під дією європейської культури. Тоді українці зуміли сформувати своє відмінне культурне й національне обличчя, яке назавжди розмежувало українців від росіян, і цього впливу не вдалося затерти жодними царськими указами [8; 9, с.1–3]. М.Кордуба навіть висловив тезу про те, що І Річпосполита відіграла велику роль у формуванні українського й білоруського народів, оскільки кордон Польщі з Москвою напередодні Андрусівського миру збігся з етнографічними кордонами цих народів [38, с.45].

Символічним актом польсько-українського порозуміння стала міждержавна декларація про примирення. У заяві відзначалося, що протягом багатовікової історії польсько-українського сусідства є безліч хвилюючих прикладів щирої дружби, взаємодопомоги, співпраці, братерства зброї та взаємних культурних впливів, які збагачували обидва народи. Не слід оминати також трагічних сторінок, таких як десятиліття воєн XVII і XVIII ст. Інтерпретацією спільного минулого та його складних періодів повинні зайнятися спеціалісти, які в атмосфері відкритості ретельно дослідять факти та підготують їхні об’єктивні оцінки. “У давнину наші предки виливали воду на шаблі на знак миру, союзу й братерства. І сьогодні ми, поляки й українці, хочемо влити в наші

серця почуття дружби й солідарності. На порозі ХХІ століття пам'ятаймо про минуле, але думаймо про майбутнє!" [20, s.17].

Багаторічні польсько-українські дискусії привели до вияснення багатьох оцінок і трактування міжнаціональних відносин періоду Першої Речіпосполитої, зближення позицій і подолання стереотипів. Досягнення порозуміння стосовно складних сторінок спільної історії допомагало знаходженню консенсусу в інших галузях двосторонніх відносин і сприяло загальній справі польсько-українського примирення.

1. Les Archives de l'Institut Littéraire a Paris (AILP). – Les coupures de presse (CP). – 1960. – Vol. 1. – P. 1. Krynski M. J. Ukrainica in the Polish monthly "Kultura" // Horizon. – New York, 1958. – P. 107.
2. AILP. – CP. – 1960. – Vol. 2. Осипов Н. Спор, взвешенный судьбою // Новое Русское Слово. – 31.07.1960.
3. AILP. – CP. – 1961. – Vol. 1. – P. 21. Kowalewski J. Ukraińsko-polskie morze czerwone // Ostatnie Wiadomości. Dodatek Tygodniowy (Londyn). – 1961. – № 2 (616). – 8. I. – S. 3–4.
4. AILP. – CP. – 1961. – Vol. 1. – P. 69. Kowalewski J. Ukraińsko-polskie morze czerwone // Ameryka-Echo. – 1961. – 12. III.
5. AILP. – CP. – 1962. – Vol. 2. – P. 88. Погоновський Л. [Б.н.] // За Синім Океаном (Нью-Йорк). – 1962. – № 7. – XI–XII.
6. AILP. – CP. – 1970. – Vol. 2. Mieroszewski J. Może zdarzyć się i tak... // Wiadomości Polskie. – 1970. – 28. VI. – S. 5–6.
7. AILP. – CP. – 1975. – Vol. 1. Nowicki Z. Polityka wschodnia Piłsudskiego // Dziennik Polski. – 1975. – 17. IV.
8. AILP. – CP. – 1975. – Vol. 1. W niewoli przeszłości // Polska w Europie. – 1975. – № 1/2.
9. AILP. – CP. – 1975. – Vol. 1. W niewoli przeszłości // Przegląd prasy ukraińskiej w opracowaniu p. A. Hermaszewskiego (luty 1975). – London : MSZ, 1975. – S. 1–3.
10. AILP. – CP. – 1975. – Vol. 2. Muchawiec J. "Detente" i narodowe wulkany // Listy do Polaków (New Britain, Conn.). – 1975. – X. – S. 1–5.
11. AILP. – CP. – 1975. – Vol. 2. Михайлович Б. До українсько-польських розмов // Свобода (Jersey City). – 1975. – 12. XII. – С. 2–3.
12. AILP. – CP. – 1975. – Vol. 2. Савка Я. Українці чи "русско-поляци"? (На маргінесі одної статті) // Голос Лемківщини (Йонкерс). – 1975. – № 7 (140). – VII.
13. AILP. – CP. – 1976. Про польсько-українські стосунки у світлі польської публіцистики // Українське Життя (Чикаго). – 1976. – 9–23. V.
14. AILP. – CP. – 1977. – Vol. 2. Hermaszewski A. Trójkąt : Polska–Ukraina–Rosja // Głos Polski (Toronto). – 1977. – 21. VII.
15. AILP. – CP. – 1978. – Vol. 1. Антонович М. Діялог із сусідами // Українське Слово (Париж). – 1978. – 29. I. – С. 2, 4.
16. AILP. – CP. – 1990. – Vol. 2. Granice ustalali za nas / [rozmawiał Zbigniew Dudzinski] // Po prostu. – (Warszawa). – 1990. – № 12. – 3. 05. – S. 11.
17. AILP. – CP. – 1992. – Vol. 3. – K. 427. Romanowski A. Przeciw fatalizmowi. Polska i Ukraina : przeszlosc i perspektywy // Tygodnik Powszechny. – 1992. – № 28. – 12. 07. – S. 1.
18. AILP. – CP. – 1995. – Vol. 2. – P. 341–342. Прядко В. Самітник з Maisons-Laffitte // Наше Слово. – (Варшава). – 1995. – № 31 (1984). – 6. VIII. – С. 1, 2, 8.
19. AILP. – CP. – 1995. – Vol. 3. – P. 516–517. Прядко В. Єжи Гєдройц: "Ініціатива повинна належати Польщі" ... // Універсам. – Львів ; К. ; Варшава ; Нью-Йорк, 1995. – № 7–8. – С. 36–37.
20. AILP. – CP. – 1997. – Vol. 2. – P. 304. Wspólne oświadczenie prezydentów Rzeczypospolitej Polskiej i Ukrainy o porozumieniu i pojednaniu podpisane w Kijowie 21.V.1997 r. // Dziennik Związkowy. – 1997. – 13–15. VI. – S. 17.
21. AILP. – J. Łobodowski. – List J. Łobodowskiego do J. Giedroycia. – Madryt, 1954. – 4. III.
22. AILP. – CP. – 1952. – Vol. 2. ПК. В. Бончковський про українську справу // Українські Вісті. – 1952. – № 56 (623). – 10. 08. – С. 4.
23. AILP. – CP. – 1956. – Vol. 2. – P. 189. Косаренко-Косаревич В. Польська панорама обабіч Залізної Завіси. (В порядку дискусії) // Народна Воля. – 1956. – № 14. – 5. 04. – С. 3.
24. AILP. – CP. – 1958. – Vol. 1. До стану української меншини в Польщі // Сучасна Україна. – 1958. – № 4 (183). – 16. 02.
25. AILP. – CP. – 1958. – Vol. 3. Проблема українсько-польських відносин у польській пресі // Українська Думка. – 1958. – № 40 (601). – 2. 10. – С. 4.
26. AILP. – CP. – 1959. – Vol. 1. – P. 111. Kuss W. Fedece – więcej szumu! // Kurier Polski / Correo Polaco (Buenos Aires). – 1959. – № 89. – 23. 04.

27. AILP. – CP. – 1959. – Vol. 1. – P. 56. (ор). Łobodowski Józef. Pieśń o Ukrainie, z przekładem na język ukraiński Swiatosława Hordyńskiego ; Instytut Literacki. – Paryż 1959. – 33 s. // Журнал літератури, науки, мистецтва, критики і суспільного життя. – 1959. – № 2 (52). – III–IV. – С. 47–49.
28. Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie. Przytaczamy fr. wypowiedzi Leszka Moczulskiego dotyczącej kwestii stos. polsko-ukraińskich // Świt Niepodległości. Pismo Grupy afiliowanej przy Konfederacji Polski Niepodległej. Obszar I Warszawa. – Warszawa, 1986. – № 2. – XII. – S. 3–5.
29. Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego. – Archiwum St. Kota. – Sygn. 403. – K. 43. Czarkowski-Golejowski K. Sprawa ukraińska.
30. Bączkowski W. Grunwald czy Pilawce? / Włodzimierz Bączkowski. – Warszawa : Wydawnictwo “Myśli Polskiej”, 1938. – 208 s.
31. Chynczewska-Hennel T. Od Unii Brzeskiej do Unii Hadziackiej – dzieje porażki czy szansy? / Teresa Chynczewska-Hennel // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. – Warszawa, 1997. – № 4–5. – S. 105–117.
32. Chynczewska-Hennel T. Oskara Haleckiego pochwała dwóch unii / Teresa Chynczewska-Hennel // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. – Warszawa, 2005. – № 19–20. – S. 74–80.
33. Chynczewska-Hennel T. Spory wokół unii brzeskiej (koniec XVI–XVII wieku) / Teresa Chynczewska-Hennel // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. – Warszawa, 1994. – № 2. – S. 28–34.
34. Hunczak T. Unia Brzeska 1596 : polityka i religia / Taras Hunczak // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. – Warszawa, 1997. – № 4–5. – S. 66–75.
35. Kaczmarczyk J. Hadziacz 1658 – kolejna ugoda czy nowa unia? / J. Kaczmarczyk // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. – Warszawa, 1994. – № 2. – S. 35–40.
36. Kumor B., ks. Episkopat łaciński wobec Unii Brzeskiej (1590–1637) / ks. Bolesław Kumor // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. – Warszawa, 1997. – № 4–5. – S. 76–91.
37. Łobodowski J. Pieśń o Ukrainie / Józef Łobodowski ; z przekładem na język ukraiński S. Hordyńskiego. – Paryż : Instytut Literacki, 1959. – 33 s.
38. Łobodowski J. Przeciw upiorom przeszłości / Józef Łobodowski // Kultura. – 1952. – № 2–3. – S. 14–66.
39. Mieroszewski J. Może zdarzyć się i tak... / Juliusz Mieroszewski // Kultura. – 1970. – № 4 (271). – S. 47–54.
40. Mieroszewski J. Wariant sytuacyjny pierwszy / Juliusz Mieroszewski // Kultura. – 1970. – № 4 (271). – S. 47–54.
41. Mokry W. Potrzeba kolejnej dyskusji wokół “Ogniem i mieczem” Henryka Sienkiewicza / W. Mokry // Між сусідами = Między sąsiadami. – Kraków, 1999. – № 9. – S. 284–297.
42. Zakład Narodowy im. Ossolińskich. – Dział Rękopisów. – Akc. 115/06. – Npgn. Nowak-Jeziorański J. Kilka uwag o porozumieniu polsko-ukraińskim przekazanych uczestnikom spotkania “Ukraina przed wyborem” zorganizowanego w “Kole Podkowy” 22 marca 1998 roku.
43. Дашкевич Я. Шляхи подолання упереджень / Ярослав Дашкевич // Україна – Польща : історична спадщина і суспільна свідомість. – К. : Либідь, 1993. – С. 23–29.
44. Інтерв'ю з Лешком Мочульським. – Варшава, 2007. – 18.01.

Overcoming of interethnic stereotypes has taken an important place in the process of Polish-Ukrainian reconciliation. Constituents of this problem were as follows: assessment of interethnic relations after Lublin Union, determination of causes of Polish-Ukrainian confrontation, analysis of alternative ways of development and conclusions from history in order to form future Polish-Ukrainian relations.

Key words: Polish-Ukrainian relations, interethnic reconciliation, I Rzeczpospolita, stereotypes.